

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Шершун Ксенія Петрівна

УДК 342:338.242

**КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН:
ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ**

12.00.02 – конституційне право; муніципальне право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Ужгород – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у ДВНЗ «Ужгородський національний університет» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник –

доктор юридичних наук, професор

Бисага Юрій Михайлович,

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,

завідувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор

Берназюк Ян Олександрович,

Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі,

професор кафедри теорії, історії держави і права;

кандидат юридичних наук, доцент

Різник Сергій Васильович,

Львівський національний університет імені Івана Франка,

доцент кафедри конституційного права.

Захист відбудеться «30» квітня 2016 р. об «12⁰⁰» годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 61.051.07 ДВНЗ «Ужгородський національний університет» за адресою: 88000, м. Ужгород, пл. Народна, 3, каб. 21.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці ДВНЗ «Ужгородський національний університет» за адресою: 88000, м. Ужгород, вул. Університетська, 14.

Автореферат розісланий «26» березня 2016 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О.Я. Рогач

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Конституційно-правові норми, безумовно, здійснюють значний вплив на економічну систему кожної держави. Моделі економічних систем країн світу встановлюються і гарантуються системою правових засобів, які, у свою чергу, підпадають під конституційно-правові рамки. Сфера конституційно-правового регулювання економічних відносин неодноразово піддавалась науковим дослідженням, проте єдиної думки стосовно того, які з економічних питань підлягають конституційному закріпленню, досі нема. Аналіз світової конституційної практики свідчить про тенденцію до посилення регулювання тих відносин, які стосуються економічної організації життя суспільства. Актуальною дана тема є через те, що не лише правова теорія, а й політична практика вступає у гостру дискусію з приводу зазначеного вище питання.

Комплексний підхід дає змогу належним чином систематизувати результати конституційно-правового аналізу, дослідити вплив конституційних норм на розвиток ефективних економічних відносин, окреслити перспективи необхідних перетворень у конституційно-правовій матерії з урахуванням наявних економічних реалій.

Результатом аналізу норм більшості конституцій ХХ ст. стало визначення спільної їх характеристики – різкого збільшення кола норм, присвячених численним економічним питанням, серед яких: форми державної участі в економічній діяльності, публічне обмеження свободи економічної діяльності та інші. Тобто предмет конституційно-правового регулювання економічних відносин розширився і зараз включає у себе найважливіші напрями економічної діяльності та, безперечно, всі складові економічної системи.

Проблема взаємозв'язку конституційно-правових трансформацій з економічними перетвореннями в країнах знайшла відбиток у численних наукових дискусіях, адже такий підхід свідчить про зростання ролі конституційного регулювання економічних відносин, проте викликає у науковців потребу у пошуку відповіді на питання про причину збільшення кількості конституційно-правових норм економічного змісту.

Вказані проблеми піддаються аналізу у роботі, проводиться дослідження різних наукових поглядів на окреслені питання, а також надаються пропозиції як теоретичного, так і практичного характеру.

Конституційно-правове регулювання економічних відносин включає в себе досить широке коло питань, що постійно змінюються та потребують ґрунтовного дослідження. Адже сфера економічних відносин характеризується безперервною динамікою, яка вимагає швидкого реагування з боку конституційно-правового регулювання. Саме через це дана тема є мало дослідженою серед інших напрямів вітчизняної конституційної науки.

Фрагментарний підхід до вивчення питання впливу конституції на економічний розвиток суспільства і держави в сучасній науковій літературі залишає дане питання актуальним.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконувалася відповідно до Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2011–2016 рр., затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 24 вересня 2010 р. № 14-10, а також згідно з планом науково-дослідної роботи кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет» на 2012–2016 рр. Тема дослідження є складовою частиною комплексної теми «Конституційне будівництво в країнах Центральної Європи у ХХ – ХХІ ст.», яка розробляється науковцями Ужгородського національного університету (номер державної реєстрації 0198U007793).

Мета і задачі дослідження. *Метою* дослідження є комплексний аналіз конституційно-правових норм, які регулюють економічні відносини, що виникають в економічних системах країн світу та безпосередньо в Україні, а також визначення ролі конституційного регулювання економічних відносин для ефективного реформування вітчизняної економічної системи.

Досягнення поставлених цілей дослідження забезпечується вирішенням таких *задач*:

- встановити межі конституційно-правового регулювання економічних відносин, окреслення чіткого переліку відносин, які повинні бути врегульовані конституційними нормами;

- визначити роль конституційно-правового регулювання економічних відносин для ефективного функціонування економічної системи, а також виділення кола функцій предмета даного дослідження;

- провести комплексний порівняльно-правовий аналіз світової конституційної практики з питань конституційно-правового закріплення економічних відносин, визначення кола відносин, що входять до цієї сфери за досвідом зарубіжних країн;

- виявити зміст і шляхи реалізації окремих принципів конституційного регулювання економічних систем країн світу, а також гарантій свободи відносин власності, які складають невід'ємний елемент конституційного статусу громадянина, та перспективи і практики їх запровадження в умовах сучасних українських реалій;

- дослідити поняття та визначити роль концепції «економічної конституції», а також перспектив її впровадження для формування новітньої економіки України;

- визначити впливу конституційно-правового регулювання економічних відносин на вітчизняну економічну систему та окреслити перспектив її реформування з урахуванням внесення можливих змін до чинного законодавства України.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у сфері конституційно-правового регулювання економічних відносин.

Предметом дослідження є конституційно-правове регулювання економічних відносин: порівняльно-аналітичне дослідження.

Методи дослідження. Методологічну базу дослідження становлять загальнонаукові та конкретно-наукові методи. До загальнонаукових відносимо

діалектичний метод наукового пізнання, що слугує теоретичним фундаментом дослідження. Системний підхід визначає використання в ході дослідження інших, конкретно-наукових методів, які у свою чергу зумовлені метою дослідження і особливостями досліджуваного явища та включають *системний, історико-правовий, логіко-семантичний, порівняльно-правовий та критичний* методи дослідження. Так, застосування системного методу дало можливість комплексно дослідити конституційно-правове регулювання економічних відносин та визначити необхідні для подальшого аналізу складники.

Історико-правовий метод як інструмент для систематичного вивчення досліджуваного явища шляхом розкриття його історичних особливостей використовувався під час визначення меж конституційно-правового регулювання економічних відносин, дослідження конституційного закріплення економічних відносин у світовій конституційній практиці, окреслення ролі концепції «економічної конституції» у формуванні новітньої економіки України.

Логіко-семантичний метод сприяв поглибленню понятійного апарату шляхом уведення нової дефініції під час дослідження різних наукових позицій та безпосередньому визначенню понять за допомогою аналізу їхніх ознак. Даний метод використовувався під час визначення конституційно-правового економічного режиму.

Порівняльно-правовий метод дав змогу порівняти світову нормативно-правову базу, наукові надбання та зарубіжну конституційну практику з питань конституційно-правового регулювання економічних відносин. Так, даний метод наукового дослідження використано під час розгляду конституційного закріплення економічних відносин у світовій конституційній практиці, реалізації окремих принципів конституційно-правового регулювання економічної системи, конституційних гарантій свободи відносин власності, а також для визначення ролі концепції «економічної конституції» у формуванні новітньої економіки України.

Критичний метод дослідження виступив інструментом для розв'язання проблеми відповідності чинної нормативно-правової бази сучасним реаліям у питаннях конституційно-правового регулювання економічних відносин у процесі дослідження проблем конституційного реформування економічної системи України.

Теоретичною базою дослідження стали доробки таких вітчизняних і зарубіжних науковців: Г.М. Андреевої, М.О. Баймуратова, У. Бека, Ж.Ж. Білалової, Н.А. Бобрової, Дж. Б'юкенена, Г.А. Гаджиєва, А.З. Георгіци, Н. Дагласа, В.В. Дементьева, Р.А. Джабраїлова, В.М. Кампо, М.В. Карнаухова, І.М. Ковальова, Є.І. Козлової, Р.Ю. Колобова, Л.А. Комарової, Н.П. Коненкової, Р.О. Коваленка, П.А. Кралуок, В. Мау, В. Ойкена, М. Ориу, В.Б. Романенка, М.В. Савчина, А.С. Сухорукова, В.А. Устименка та ін.

Нормативно-правову базу дослідження склали також конституції і законодавчі акти України та країн Європи й світу.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена актуальністю теми, а саме комплексним дослідженням конституційно-правового регулювання

економічних відносин, і полягає, зокрема, у таких положеннях та висновках дисертаційного дослідження:

уперше:

– на основі аналізу світової практики класифіковано конституційно-правові норми, що регулюють економічні відносини, за змістом їх правового регулювання, зокрема, виділено три групи вказаних норм: такі, що регулюють відносини власності і відносини, що з ними пов'язані; норми, які спрямовані на встановлення соціальної справедливості, та норми, які регулюють порядок організації економічного простору;

– запропоновано ввести в науковий обіг поняття загального конституційно-правового економічного режиму, який може розглядатись як встановлений порядок регулювання економічних відносин, що базується на основних конституційних принципах економічної діяльності та включає в себе порядок реалізації громадянами своїх прав і свобод, а також конституційні гарантії діяльності у сфері економіки;

– запропоновано ввести в структуру Конституції України окремий розділ, який регулюватиме порядок організації ефективного економічного устрою, – «Основні засади економічної системи». До основних положень даного розділу віднесено необхідність закріплення принципу соціальної справедливості; комплексного закріплення обмеження права власності; закріплення методів забезпечення рівності форм власності – конкурентності економічної влади і самостійного налаштування; закріплення гарантій інвестиційної діяльності;

– аргументовано необхідність конституційного оформлення євроінтеграційних тенденцій, оскільки за природою євроінтеграція – складний та довготривалий процес, який потребує серйозних змін і у сфері конституційно-правового регулювання економічних відносин. Приведення законодавства України у відповідність до законодавства ЄС має початися шляхом оновлення Конституції України. Зазначено, що необхідним є встановлення у розділі «Прикінцеві та перехідні положення» граничних термінів здійснення заходів із приведення у відповідність законодавства України до законодавства Європейського Союзу;

удосконалено:

– правову конструкцію ст. 42 Конституції України: «Кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом», виходячи з розуміння природи поняття «свобода підприємництва», та запропоновано заміну правових конструкцій «підприємницька діяльність» і «свобода підприємництва», адже суб'єкт підприємницької діяльності повинен усвідомлювати відповідальність за свої дії та самостійно оцінювати ступінь можливої завданої шкоди результатами своєї діяльності;

– форму конституційного регулювання державної та комунальної форм власності в Україні; зокрема, запропоновано введення до тексту Конституції України чіткого переліку форм власності та універсального переліку об'єктів права державної та гнучкого переліку об'єктів права комунальної власності. Аргументовано, що саме у такий спосіб можна вирішити правові колізії у сфері конституційного регулювання відносин державної та комунальної власності;

– значення принципу соціальної справедливості як основного принципу конституційно-правового регулювання економічної системи та базису для побудови соціальної держави із соціально орієнтованою економікою;

– необхідність закріплення обмеження права власності на конституційному рівні для вдалого поєднання принципу соціальної справедливості і контролю за його здійсненням з боку держави;

набули подальшого розвитку:

– визначення напрямів успішної реалізації програми інтеграції України у європейський простір шляхом приведення у відповідність вітчизняного конституційного законодавства, яке стосується ефективної організації економіки;

– узагальнення практики країн Європи та світу стосовно забезпечення здійснення антикорупційної діяльності як першочергової і найважливішої конституційно-правової гарантії свободи відносин власності, втілення якої повинне призвести до розвитку держави в усіх аспектах життя. У зв'язку із цим винесено пропозицію щодо вдосконалення ст. 17 Конституції України та викладення її у такій редакції: «Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки, а також здійснення антикорупційної діяльності є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу».

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що зроблені узагальнення та сформульовані положення дисертаційного дослідження розширюють основу для подальших теоретичних досліджень конституційно-правового регулювання економічних відносин, визначають межі, зміст і значення конституційно-правового регулювання економічних відносин. Представлена робота містить пропозиції стосовно необхідності та методу втілення концепції «економічної конституції» в українську конституційну практику, її ролі для подальшого ефективного розвитку економічного життя держави.

Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані під час розробки навчальної та методологічної літератури, а також у процесі законотворчої діяльності, зокрема ухвалення змін до Конституції України шляхом введення до її структури нового розділу – «Основні засади економічної системи».

Систематизація наукових видань, здійснена у роботі, може бути використана у науково-педагогічній діяльності: під час підготовки загальних та спеціальних курсів у вищих закладах освіти, написання навчальних посібників та підручників із конституційно-правових дисциплін, спецкурсів із порівняльного правознавства; у викладанні окремих тем загального курсу «Конституційне право» та підготовці матеріалів для викладання спецкурсу «Конституційна економіка».

Апробація результатів дисертації. Основні висновки та положення дисертаційного дослідження обговорювались на засіданнях кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Теоретико-методологічні положення та ідеї, які розвиваються в дослідженні, доповідались та обговорювались на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях: «Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи» (м. Дніпропетровськ, 2016 р.); «Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у XXI ст.» (м. Запоріжжя, 2016 р.); «Роль права та закону в громадянському суспільстві» (м. Київ, 2016 р.); «Перспективні напрями розвитку сучасної юридичної науки» (м. Кривий Ріг, 2016 р.).

Публікації. Основні положення дисертації викладено в семи наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, у тому числі в одному зарубіжному науковому виданні, а також у чотирьох тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 194 сторінки. Список використаних джерел нараховує 213 найменувань і займає 21 сторінку.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, окреслено зв'язок роботи з науковими програмами та планами, сформульовано мету та завдання, визначено об'єкт і предмет дослідження, розкрито наукову новизну і практичне значення одержаних результатів, надано відомості про апробацію результатів дослідження та публікації.

У **розділі 1 «Конституційно-правове регулювання економічних відносин»** розкрито суть явища конституційно-правового регулювання економічних відносин, проаналізовано його значення та зміст.

Підрозділ 1.1 «Межі конституційно-правового регулювання економічних відносин» присвячено визначенню кола відносин, які потребують конституційно-правового регулювання в економічній сфері.

Встановлено, що конституційне регулювання відносин власності є одним із видів правового регулювання економічних відносин, базовим для сучасного законодавства будь-якої країни. Наука конституційного права містить у собі певний набір концепцій власності, характерний виключно для неї. Аналіз даного набору ідей дає змогу вченим трактувати власність як один із найважливіших конституційно-правових інститутів.

У процесі аналізу світового історичного розвитку конституційного регулювання економічних відносин визначено, що нові соціальні умови, які вимагають ширшого закріплення економічних інститутів у основних законах держави, свідчать про наявність зв'язку конституції та економіки, який виник задовго до потреби такого закріплення.

Встановлено, що предмет конституційно-правового регулювання економічних відносин розширився і зараз включає у себе найважливіші напрями економічної діяльності та, безперечно, всі складники економічної системи.

У підрозділі 1.2 «Зміст і значення конституційно-правового регулювання економічних відносин» визначено, що зміст конституційно-правового регулювання системи тих чи інших суспільних відносин визначається колом відносин, закріплених у Основному законі держави. Вказано, що економічні відносини охоплюють широке коло суспільних відносин і, насамперед, стосуються відносин власності. Також визначено, що конституційно-правове регулювання є своєрідним провідником для досягнення суспільної свободи, добробуту та забезпечення економічного розвитку. Саме завдяки конституційному регулюванню економічних відносин формується ідеальне середовище для реалізації прав і свобод громадян.

Встановлено, що конституційне регулювання виступає основою для поточного законодавства, яке його деталізує, тому конституційні норми щодо власності за формою переважно стислі, виняток становлять конституції певних країн Латинської Америки, а стосовно регульованого предмету – власності – фрагментарні. На основі аналізу світової конституційної практики визначено, що мінімальна частина економічних відносин власності регулюється на конституційному рівні.

Визначено також, що для ефективного розвитку держави необхідно формувати громадянську свідомість та залучати громадян до участі у політичному житті суспільства. Встановлено, що це є можливим лише в умовах автономії особистості, тобто наявності власної матеріальної бази для задоволення всіх видів життєвих потреб. Із цього зроблено висновок, що участь громадян у житті держави можлива лише через реалізацію ними встановлених конституцією прав, а однією з обов'язкових умов для включення громадян у політичне життя країни є саме володіння власністю.

Встановлено також, що значення конституційних норм, які регулюють економічні відносини, включає у себе забезпечення вільної реалізації прав і свобод суб'єктів економічної діяльності та правомірне втручання держави в економічну діяльність.

У розділі 2 «Конституційно-правове регулювання економічних відносин в умовах сучасності» проаналізовано зміст конституційних норм зарубіжних країн, присвячених регулюванню економічних відносин, розкрито суть принципів конституційно-правового регулювання економічної системи та системи гарантій свободи відносин власності.

У підрозділі 2.1 «Конституційне закріплення економічних відносин у світовій конституційній практиці» досліджено суть конституційно-правового регулювання економічних відносин у зарубіжній конституційній практиці.

Проаналізовано дискусійну думку щодо «надмірної економізації» Конституції США 1878 р. та її нібито нехтування істинно демократичними принципами. Сформовано тезу стосовно масштабів конституційно-правового регулювання економічних відносин у США. Вказано, що конституційне закріплення економічної сфери у глобальних масштабах дало свої позитивні результати. Після ухвалення Конституції 1787 р. уряд США зміг виплатити зовнішньоекономічний борг, були скасовані обмеження щодо зовнішньої

торгівлі, відновлено промисловість після війни з Англією. Конституція заклала підвалини майбутнього економічного зростання країни.

Зазначено, що для кінця XVIII ст. конституційні положення, які б закріплювали повною мірою право власності всіх без винятку громадян, для більшості країн Європи все ж були занадто прогресивними.

Післявоєнний період середини XX ст. характеризується значним підвищенням ролі конституційного регулювання економічних відносин у світовій практиці. Вказано, що більшість законодавців світу починають виходити з положення щодо неможливості всебічного розвитку особистості без його економічного складника та включати до текстів конституцій предметно деталізовані та точні у формулюваннях норми.

Визначено також, що у конституціях періоду середини XX ст. конкретизуються положення щодо форм власності. Виділено загальне правило, відповідно до якого більшість Основних законів того часу містять положення, яке гарантує власнику неможливість незаконного відчуження його майна.

Встановлено, що важливим є закріплення на конституційному рівні позбавлення права власності як міри впливу на громадян, які мають на меті зашкодити побудові демократичної країни. Визначено також особливість конституцій країн сходу, які містять положення, що пов'язують свободу совісті, віросповідання, здійснення релігійних обрядів та релігійної пропаганди з економічною діяльністю (зокрема, Конституція Індійської Республіки 1949 р.). Встановлено, що законодавець на конституційному рівні гарантує незалежність свободи совісті від економічного впливу.

Досліджено наступний етап конституційного регулювання економічних відносин у конституціях, прийнятих на рубежі 3 тисячоліття. Крах комуністичної системи та індустріального суспільства повинен був і відобразився у положеннях Основних законів країн світу. Зазначено, що вчені пов'язують такі зміни з індивідуалізацією виробництва та розвитком інформаційних технологій. Ті конституції, які не містили детального регламенту бюджетних процесів, фінансової та господарської сфер, почали нарощувати норми, які б регулювали ці положення.

Відзначено, що не всі конституції сучасності орієнтуються на нові світові стандарти конституційного регулювання економічних відносин. Досліджено норми Конституції В'єтнаму, ухваленої в 1980 р., як одного з найяскравіших прикладів «застійної» конституції. Вказано, що незважаючи на те, що на даному етапі економіка країни характеризується значним зростанням, правовий аспект залишається на рівні минулої епохи.

На основі аналізу Основних законів країн світу в частині регулювання економічних відносин норми світових конституцій поділено на групи за змістом їх правового регулювання.

У підрозділі 2.2 «Реалізація окремих принципів конституційно-правового регулювання економічної системи» визначено, що конституційно-правове регулювання економічних відносин – динамічне правове явище, яке має стати вираженням реакції на процеси, що відбуваються в економічній системі держави. Проаналізовано зарубіжну наукову літературу, що висвітлює питання

впливу конституційного законодавства на економічну систему держави, та розглянуто п'ять складників причинно-наслідкового зв'язку між конституційними принципами та економічною ефективністю, а саме: звітність, стабільність, передбачуваність, захист від непослідовності та захист від короткострокових пристрастей.

Зазначено, що конституційні основи економічної системи являють собою особливий конституційно-правовий режим, відповідно до якого будуються взаємини суб'єктів економічної діяльності, держави і суспільства в цілому.

Виділено принципи регулювання економічної системи, закріплені в Конституції України. Зазначено, що Основний закон нашої країни не містить низки базових, необхідних для розвитку й ефективного функціонування економічної системи принципів, таких як економічна відповідальність, принцип вільного ціноутворення та ін.

У підрозділі 2.3 «Конституційні гарантії свободи відносин власності» проаналізовано наявну систему гарантій відносин власності як основного складника системи економічних відносин та вказано на її реальні недоліки.

Зазначено, що якість відносин власності безпосередньо залежить від наявних механізмів її захисту, які повинні встановлюватись на конституційному рівні. Більша частина світових конституцій проголошує захист усіх форм власності рівною мірою. Визначено, що рівновіддаленість у науковій літературі визначають як один із критеріїв рівного захисту права власності.

Визначено, що конституція, насамперед, встановлює ступінь втручання держави в економічні відносини. Проаналізовано три групи конституційних норм, що гарантують свободу відносин власності: норми, які встановлюють визнання і гарантування права приватної власності державою; норми, що містять спеціальну вказівку на особливу соціальну роль, яку відіграє інститут приватної власності в сучасному суспільстві; норми, які містять заборону на позбавлення майна без справедливого відшкодування та в цілях, не пов'язаних із суспільними інтересами.

Вказано, що Конституція України із цього приводу містить норми, що гарантують кожному право на вільне володіння, користування і розпорядження своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Стосовно другої групи зазначено, що відповідно до світової конституційної практики Конституція України теж містить норми, які встановлюють зобов'язальний характер власності.

Визначено, що третя група норм є найширшою і містить ряд «критичних точок», пов'язаних з їх реалізацією. Вказано, наприклад, на принципи відчуження об'єктів права приватної власності для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності як негативні форми діяльності судової влади стосовно реалізації громадянами своїх конституційних прав. Зазначено також, що стосовно майна, яке перебуває у власності суб'єктів публічного права, Конституція України не містить положень щодо передачі такого майна до інших форм власності. Проаналізовано практику Конституційного Суду України із цього питання та визначено, що однією з особливостей правового

режиму державної власності є встановлений на певний період мораторій на примусове відчуження майна підприємств, упровадження якого посилює гарантії здійснення державою як суб'єктом публічного права свого законного права володіти, користуватись та розпоряджатись майном у наш час.

У розділі 3 «Перспективи конституційно-правового реформування економічної системи України» встановлено необхідність посилення конституційно-правового регулювання економічних відносин для ефективного розвитку держави.

Підрозділ 3.1 «Роль концепції «економічної конституції» у формуванні новітньої економіки України» присвячено аналізу виникнення, формування та впливу ідей концепції «економічної конституції» на економічну систему держави у конституційно-правовому полі.

Проаналізовано історичний аспект концепції – від її виникнення до існування в сучасних конституційних моделях країн світу. Зазначено, що на концепцію економічної конституції мали значний вплив такі проблеми, як матеріальна і формальна конституція, поняття економічного порядку, тема експропріації та чимало інших. Підкреслено взаємозв'язок концепції з конституційними змінами у сфері регулювання економічних відносин країн світу. Визначено, що під впливом концепції економічної конституції країни Європи були змушені пристосовуватися до нових економічних вимог шляхом прийняття конституційних поправок або тлумачень.

Проаналізовано один із параметрів концепції «економічної конституції» – еластичність, що дає змогу «приміряти» її до реалій конкретної країни. Зазначено, що ця особливість відіграє велику роль у питаннях європейської інтеграції, адже важливою є можливість адаптування економічної конституції до регламентації економічних відносин кожної держави. Проаналізовано науковий феномен даної концепції, який полягає у її першорядному наднаціональному впливі на правові інститути, які тим чи іншим чином регламентують економічні процеси.

Встановлено, що є кілька груп визначень даної концепції. Серед них досліджено формальні та дескриптивні. Проаналізовано і відкинуто точку зору стосовно того, що економічна конституція України повинна бути ухвалена окремим однойменним нормативно-правовим актом. Досліджено тезу щодо того, що «економічна конституція» існує у будь-якій державі, в якій є економічний порядок. Як підсумок визначено ключову роль концепції «економічної конституції» у формуванні новітньої економіки України.

У підрозділі 3.2 «Проблеми конституційного реформування економічної системи України» визначено основні напрями невідкладного реформування закріплення економічних відносин у конституційно-правовій сфері.

Проведено аналіз тези стосовно того, що відстрочка з ухваленням нової конституції не сприяє процесу економічного реформування у всіх без винятку посткомуністичних країнах.

Запропоновано внести до структури Конституції України окремий розділ – «Основні засади економічної системи». Наголошено на тому, що деталізація положень такого розділу потребує окремого поглибленого аналізу.

У висновках викладені основні результати дисертаційного дослідження, сформульовані підсумкові положення, визначенні особливості та запропоновані практичні рекомендації щодо реформування конституційно-правового регулювання економічних відносин.

Визначено, що конституційно-правове регулювання економічних відносин спрямоване на захист економічної підсистеми громадянського суспільства, яке активно формується у наш час; від його рівня залежить ефективність економічного розвитку держави. Побудова сильного громадянського суспільства та розвиток демократичних традицій неможливі за відсутності дієвої системи державних гарантій прав і свобод людини і громадянина. Конституційно-правові норми повинні виконувати своє основне завдання у цьому полі – визначення меж економічної свободи особистості, які виступають гарантіями її реалізації та, безумовно, потребують регламентації на найвищому рівні. Конституційно-правове регулювання економічних відносин – динамічне явище правового характеру, яке має стати вираженням реакції на процеси, що відбуваються в економічній системі держави. Вказано, що економічна система держави, з огляду на її зв'язок із конституцією, має кілька ключових визначень. Проаналізовано тезу Д.Л. Златопольського стосовно того, що економічна система держави являє собою найважливіший елемент суспільного ладу; це пояснюється тим, що в поняття «економічна система держави» входять форми власності, які становлять реальний базис, істинну основу суспільних відносин, фундамент життєдіяльності будь-якої держави.

ВИСНОВКИ

Порівняльно-правовий аналіз конституційно-правового регулювання економічних відносин в Україні та країнах Європи та світу дає підстави визначити особливості, сформулювати положення, висновки, пропозиції, а також практичні рекомендації щодо реформування конституційно-правового регулювання економічних відносин в Україні. Основні з них такі:

1. Визначено, що основним завданням держави в економічних відносинах є впорядкування «ринкового хаосу» і приведення його у відповідність до конституційних принципів, соціальних потреб населення та потреб самих суб'єктів підприємницької діяльності.

2. Класифіковано норми світових конституцій за змістом їх правового регулювання, зокрема, виділено три групи норм, які включають такі, що регулюють відносини власності і відносини, що з ними пов'язані; норми, які спрямовані на встановлення соціальної справедливості, зокрема такі, які наголошують на використанні права власності виключно на користь суспільству або на тому, що власність покликана служити суспільному благу; норми, які регулюють порядок організації економічного простору. Проаналізовано тенденції щодо збільшення кількості норм третьої групи у конституціях, ухвалених на рубежі третього тисячоліття у зв'язку з темпами економічного зростання.

3. З'ясовано значення конституційно-правового регулювання економічних відносин для ефективного функціонування економічної системи та встановлено його складники, а саме: забезпечення вільної реалізації прав і свобод суб'єктів економічної діяльності та правомірне втручання держави в економічну діяльність.

4. Доведено, що лише за наявності чіткого зв'язку між перерахованими компонентами значення конституційно-правового регулювання економічних відносин можливе забезпечення функцій конституційно-правового регулювання економічних відносин. З'ясовано також, що до складників системи функцій конституційно-правового регулювання економічних відносин входить закріплення основ економічної системи держави; встановлення меж правомірного втручання держави в економічну діяльність; визначення міри економічної свободи суб'єктів підприємницької діяльності; встановлення відповідності між функціонуванням інститутів громадянського суспільства та ефективним функціонуванням економіки.

4. На основі комплексного аналізу конституційно-правових норм країн Європи та світу, які регулюють економічні відносини, доведено, що межі конституційно-правового регулювання встановлюються за допомогою визначення ступеня важливості тих чи інших суспільних відносин у відповідній суспільній сфері, виходячи з того, які відносини слід вважати базовими для економічної системи держави. Вказано, що межі конституційного регулювання залежать від системи відносин, які включаються до поняття «економічні відносини».

5. Аргументовано необхідність введення у науковий обіг поняття «загальний конституційно-правовий економічний режим», який являє собою встановлений порядок регулювання економічних відносин, що базується на основних конституційних принципах економічної діяльності та включає в себе порядок реалізації громадянами своїх прав і свобод, а також конституційні гарантії діяльності у сфері економіки. Досліджено встановлення загального конституційно-правового економічного режиму, виходячи з національних особливостей окремої держави.

6. Класифіковано норми світових конституцій за способами закріплення форм власності як основи економічних відносин, що потребують конституційно-правового регулювання. Виявлено два способи такого закріплення: загальний спосіб – визнання усіх видів форм власності через закріплення «універсальної формули» – недоторканність власності, її мета – служіння загальному благу; деталізація форм власності – визнання державної, національної, приватної, комунальної форм та встановлення їх меж.

7. Встановлено недоліки наявної системи принципів конституційно-правового регулювання економічних відносин, а саме вказано на те, що Основний Закон нашої держави не містить у тексті таких, необхідних для розвитку й ефективного функціонування економічної системи, принципів, як економічна відповідальність; пільгове кредитування; штрафи і санкції за нераціональне використання природних ресурсів; продаж прав на забруднення; екологічне страхування; принцип вільного ціноутворення.

8. Доведено, що необхідним складником здійснення ефективного конституційно-правового регулювання економічних відносин є конституційне регулювання антикорупційної діяльності. Порівняльно-правове дослідження конституційних законів країн світу дає змогу визначити недоліки вітчизняної нормативної бази у сфері дослідження. Аргументовано необхідність вдосконалення ст. 17 Конституції України та викладення її у такій редакції: «Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки, а також здійснення антикорупційної діяльності є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу».

9. У межах дослідження поняття та ролі концепції економічної конституції визначено, що вказана концепція для України повинна мати свою логіку побудови. Обґрунтовано недоцільність ухвалення «економічної конституції» окремим однойменним нормативно-правовим актом, спираючись на факт існування «економічної конституції» в будь-якій державі, у якій є економічний порядок.

10. Встановлено роль концепції «економічної конституції», яка полягає у формуванні чіткої системи принципів побудови економічної системи України; забезпеченні конституційного оформлення євроінтеграційної стратегії розвитку України; формуванні схеми реформування Конституції в частині організації економіки України.

11. Аргументовано пропозицію щодо включення до структури Конституції України нового розділу – «Основні засади економічної системи» та визначено необхідні для закріплення його положення, зокрема: побудова правової, соціальної держави за допомогою соціально орієнтованої економіки є неможливою без закріплення на найвищому рівні принципу соціальної справедливості. Комплексне закріплення обмеження права власності як складника конституційно-правового регулювання економічних відносин вимагає закріплення також і методів його забезпечення – конкурентоспроможності економічної влади як внутрішнього процесу, який передбачає механізми відбору, очищення такої влади у міру потреби.

12. Доведено, що державна та комунальна форми власності повинні бути конституційно закріплені. Порівняльно-правове дослідження конституційно-правового регулювання економічних відносин дає змогу зробити висновок про необхідність конституційного регулювання державної та комунальної форм власності шляхом уведення в текст Конституції України чіткого переліку форм власності та універсального переліку об'єктів права державної і гнучкого переліку об'єктів права комунальної власності.

13. З'ясовано, що гарантії здійснення інвестиційної діяльності є складником конституційно-правового регулювання економічних відносин, оскільки питання закордонних інвестицій потребує регулювання на конституційному рівні. Саме таке закріплення надасть гарантії капіталовкладникам стосовно безпечності співпраці з Україною. Запропоновано викласти конституційне положення щодо гарантій здійснення інвестиційної діяльності в такій редакції: «Здійснення націоналізації майна можливе виключно з підстав, передбачених чинним

законодавством, та за умови повного, реального відшкодування вартості цього майна та інших збитків».

14. Доведено необхідність конституційного оформлення євроінтеграційних процесів як складника конституційно-правового регулювання економічних відносин. На основі аналізу природи євроінтеграції як складного та довготривалого процесу, який потребує серйозних змін, насамперед, у сфері конституційно-правового регулювання економічних відносин, визначено, що гармонізація українського законодавства з правом Євросоюзу об'єктивно прискорює інтеграцію України в Європу. Встановлено, що для успішної реалізації програми інтеграції України у європейський простір необхідно, передусім, привести у відповідність вітчизняне законодавство, яке стосується ефективної організації економіки, оскільки тенденції гармонізації законодавства не слід розглядати суто в контексті європейського та світового конституційного розвитку, адже процеси уніфікації відбуваються й у внутрішньодержавному праві. Визначено доцільність встановлення у розділі «Прикінцеві та перехідні положення» граничних термінів здійснення заходів із приведення у відповідність законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Лише чіткі та рішучі дії з боку органів влади здатні привести нашу державу до давно сформованої мети всього суспільства – членства у ЄС.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Шершун К.П. Концепція економічної конституції у зарубіжних розробках / К.П. Шершун // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2015. – № 35. – С. 98–101.
2. Шершун К.П. Соціальна функція власності за Конституцією Бразилії 1988 року / К.П. Шершун // Visegrad journal on human rights. – 2015. – № 4 – Ч. 1. – С. 123–125.
3. Шершун К.П. До питання про межі конституційно-правового регулювання економічних відносин / К.П. Шершун // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2015. – № 36. – С. 105–107.
4. Шершун К.П. Перспективи конституційного регулювання інвестиційної діяльності в Україні / К.П. Шершун // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2016. – № 37. – С. 88–92.
5. Шершун К.П. Євроінтеграція у світлі конституційного регулювання економічних відносин / К.П. Шершун // Журнал східноєвропейського права. – 2016. – № 24. – С. 97–101. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2016/02/shershun_24.pdf.
6. Шершун К.П. Конституційне закріплення стратегії антикорупційної діяльності: світовий досвід та українські реалії / К.П. Шершун // Юридичний науковий електронний журнал. – 2015. – № 6. – С. 221–224.

7. Шершун К.П. Роль концепції «економічної конституції» у формуванні новітньої економіки України / К.П. Шершун // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2016. – № 1. – С. 86–89.

8. Шершун К.П. Поняття конституційно-правового режиму економічних відносин / К.П. Шершун // Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у XXI ст. : тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 29–30 січня 2016 р.). – Запоріжжя : ЗНУ. – 2016. – С. 40–43.

9. Шершун К.П. Конституційні принципи регулювання економічних відносин у вітчизняній практиці / К.П. Шершун // Перспективні напрями розвитку сучасної юридичної науки : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Кривий Ріг, 29–30 січня 2016 р.). – Кривий Ріг : ДВНЗ «Криворізький національний університет», 2016. – С. 48–51.

10. Шершун К.П. Конституційне закріплення економічних відносин за Конституцією США 1787 року / К.П. Шершун // Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпропетровськ, 5–6 лютого 2016 р.). – Дніпропетровськ : ГО «Правовий світ», 2016. – С. 10–13.

11. Шершун К.П. Значення конституційно-правового регулювання економічних відносин / К.П. Шершун // Роль права та закону в громадянському суспільстві : міжнародна науково-практична конференція (м. Київ, 12–13 лютого 2016 р.). – К. : Центр правових наукових досліджень, 2016. – С. 20–24.

АНОТАЦІЇ

Шершун К.П. Конституційно-правове регулювання економічних відносин: порівняльно-аналітичне дослідження. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. – Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет». – Ужгород, 2016.

У дисертації здійснено комплексний порівняльно-правовий аналіз світової конституційної практики з питань конституційно-правового закріплення економічних відносин, визначення кола відносин, що входять до цієї сфери за досвідом зарубіжних країн.

Фрагментарний підхід до вивчення питання впливу конституції на економічний розвиток суспільства і держави у сучасній науковій літературі залишає дане питання актуальним і через те, що не лише правова теорія, а й політична практика вступає у гостру дискусію із цього приводу.

Встановлено межі конституційно-правового регулювання економічних відносин, окреслено чіткий перелік відносин, які повинні бути врегульовані конституційними нормами.

Визначено роль конституційно-правового регулювання економічних відносин для ефективного функціонування економічної системи, а також виділено коло функцій об'єкта даного дослідження.

Виявлено зміст та шляхи реалізації окремих принципів конституційного регулювання економічних систем країн світу, а також гарантій свободи відносин власності, які становлять невід'ємний елемент конституційного статусу громадянина, та перспективи і практики їх запровадження в умовах сучасних українських реалій.

Досліджено поняття та визначено роль концепції «економічної конституції», а також перспективи її впровадження для формування новітньої економіки України.

Визначено вплив конституційно-правового регулювання економічних відносин на вітчизняну економічну систему та окреслено перспективи її реформування з урахуванням ухвалення можливих змін до чинного законодавства України.

***Ключові слова:** конституційне регулювання, межі конституційного регулювання, економічна конституція, конституційне реформування, економічні відносини, соціальна функція, конституційні гарантії.*

Шершун К.П. Конституционно-правовое регулирование экономических отношений: сравнительно-аналитическое исследование. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.02 – конституционное право; муниципальное право. – Государственное высшее учебное заведение «Ужгородский национальный университет». – Ужгород, 2016.

В диссертации осуществлен комплексный сравнительно-правовой анализ мировой конституционной практики по вопросам конституционно-правового закрепления экономических отношений, определения круга отношений, входящих в эту сферу по опыту зарубежных стран.

Фрагментарный подход к изучению вопроса влияния конституции на экономическое развитие общества и государства в современной научной литературе оставляет данный вопрос актуальным и потому, что не только правовая теория, но и политическая практика вступает в острую дискуссию по этому поводу.

Отмечена прямая связь тенденции к увеличению количества норм, регулирующих экономические отношения, в конституциях, принятых на рубеже третьего тысячелетия, с темпами экономического роста.

Определено, что новые социальные условия, которые требуют более широкого закрепления экономических институтов в основных законах государств, свидетельствуют о наличии связи конституции и экономики, которая возникла задолго до необходимости такого закрепления. В процессе анализа литературы, посвященной вопросам конституционного регулирования экономики, выявлена четкая тенденция к увеличению его объема с 30-х годов XX в. и сегодня. Кризис 2008 года показал, что неограниченность частной собственности приводит к негативным последствиям. Исходя из этого, указано, что конституционно-правовое регулирование экономических отношений имеет несколько ключевых задач.

Установлены границы конституционно-правового регулирования экономических отношений, определен четкий перечень отношений, которые должны быть урегулированы конституционными нормами. Определено, что границы конституционно-правового регулирования устанавливаются с помощью определения степени важности тех или иных общественных отношений в соответствующей общественной сфере. Их (границы) следует определять, прежде всего, исходя из того, какие отношения считать базовыми для экономической системы государства. То есть пределы конституционного регулирования зависят от системы отношений, которые включаются в понятие «экономические отношения».

Определена роль конституционно-правового регулирования экономических отношений для эффективного функционирования экономической системы, а также выделен круг функций объекта данного исследования.

Указано на то, что отечественная и зарубежная юридическая литература содержит немало материалов об определении специальных конституционно-правовых экономических режимов. Однако определение общего конституционно-правового экономического режима требует разработки. Исходя из этого, сделан вывод о том, что общий конституционно-правовой экономический режим может рассматриваться как установленный порядок регулирования экономических отношений, который базируется на основных конституционных принципах экономической деятельности и включает в себя порядок реализации гражданами своих прав и свобод, а также конституционные гарантии деятельности в сфере экономики.

Выявлено содержание и пути реализации отдельных принципов конституционного регулирования экономических систем стран мира, а также гарантий свободы отношений собственности, которые составляют неотъемлемый элемент конституционного статуса гражданина, и перспективы и практики их внедрения в условиях современных украинских реалий.

К принципам конституционного регулирования экономической системы отнесены конкуренция, государственное регулирование, децентрализация управления и хозяйственная самостоятельность, экономическая ответственность, самофинансирование, принцип договорных отношений, свободное ценообразование, равноправие рыночных субъектов с разными формами собственности, всеобщность рынка, а также свободный выбор видов и форм деятельности. Указано, что принцип свободного ценообразования как необходимое условие эффективности рыночной экономики требует конституционного закрепления. Ведь принцип конкуренции, закрепленный конституционно, невозможно реализовать без свободного ценообразования, поскольку первопричиной свободных цен является прозрачная конкуренция

В процессе анализа нормативных актов стран мира была выделена Конституция США 1787 г., в которой коррупционные преступления признаны одними из самых тяжелых на конституционном уровне. Отмечено, что, учитывая опыт стран Европы, США и ситуацию в Украине в настоящее время, необходимо внести предложения по совершенствованию ст. 17 Конституции Украины в части осуществления антикоррупционной деятельности.

Исследовано понятие и определена роль концепции «экономической конституции», а также перспективы ее внедрения для формирования новой экономики Украины.

Отмечено, что украинская наука конституционного права должна иметь собственную концепцию экономической конституции, разработанную на основе мирового опыта, воплощенную в отдельном разделе Конституции Украины – «Основные принципы экономической системы».

Определено влияние конституционно-правового регулирования экономических отношений на отечественную экономическую систему, и намечены перспективы ее реформирования с учетом принятия возможных изменений в действующее законодательство Украины.

***Ключевые слова:** конституционное регулирование, пределы конституционного регулирования, экономическая конституция, конституционное реформирование, экономические отношения, социальная функция, конституционные гарантии.*

Shershun K.P. Constitutional and legal regulation of economic relations: comparative and analytical research. – Manuscript.

Dissertation on the obtaining of scientific degree of Candidate of Laws by specialty 12.00.02 – constitutional law; municipal law. – State Higher Educational Institution «Uzhgorod National University». – Uzhgorod, 2016.

The dissertation presents a comprehensive comparative legal analysis of the world constitutional practice on constitutional and legal consolidation of economic relations, determine the range of relationships within the scope of the experience of foreign countries.

Piecemeal approach to the study of the impact of the Constitution on the economic development of society and the state in modern scientific literature leaves the matter urgent because not only legal theory, and political practices come into a heated debate on this issue

The boundaries of the constitutional and legal regulation of economic relations, defined a clear set of relationships that must be resolved by constitutional norms.

The role of the constitutional and legal regulation of economic relations for the effective functioning of the economic system, as well as the range of functions allocated to the object of this study.

Revealed the content and ways of implementing the principles of the constitutional regulation of individual economic systems of the world, as well as the guarantees of freedom of property relations constitute an essential element of the constitutional status of the citizen and the perspectives and practices of their implementation in the conditions of modern Ukrainian realities.

We studied the concept and the role of the concept of "economic constitution", as well as prospects for its implementation for the formation of a new Ukrainian economy.

The effect of the constitutional and legal regulation of economic relations on the domestic economic system and outlined the prospects for its reform, taking account of possible changes in the current legislation of Ukraine.

Key words: *constitutional regulation, limits of constitutional regulation, economic constitution, constitutional reform, economic relations, social function, constitutional guarantees.*

Підписано до друку 26.03.2016. Формат 60x90/16. Папір офсетний.
Друк ризографічний. Умовн. друк. арк. 0,9. Тираж 100 прим. Зам. № 26.03-7.
Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.
Телефон +38 (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.